

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**AKP HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKA
SÖYLEM VE PRATIĞI:
İNŞACI PERSPEKTİFTEN BİR ANALİZ**

**BURCU AKPINAR
12716011**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU**

**İSTANBUL
2015**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**AKP HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKA
SÖYLEM VE PRATIĞI:
İNŞACI PERSPEKTİFTEN BİR ANALİZ**

**BURCU AKPINAR
12716011**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU**

**İSTANBUL
2015**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKP HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKA
SÖYLEM VE PRATİĞİ:
İNŞACI PERSPEKTİFTEN BİR ANALİZ

BURCU AKPINAR
12716011

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih:

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı: Unvan Ad Soyadı
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Fuat Aksu

İmza

Bu tez TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje no: 112K172) kapsamında desteklenmiştir.

**İSTANBUL
NİSAN 2015**

ÖZ

AKP HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEM VE PRATİĞİ

İnşacı Perspektiften Bir Analiz

BURCU AKPINAR

NİSAN, 2015

Bu tez çalışmasında, 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin; 2002 ve 2014 yılları arasındaki siyasi kimliği, hükümet dönemleri arasında kimlik kurgusunda yaşanan farklılıklar, AKP kimliğinin dış politika pratiklerinde meydana getirdiği değişiklikler ve İnşacı (Konstrüktivist) yaklaşımın bu değişiklikleri ne ölçüde açıklayabildiği incelenecektir. Devlet kimliği konusunun önemli bir yer teşkil ettiği Türkiye Cumhuriyeti siyasi hayatında, kimliği ile ön plana çıkan bir siyasi aktör olarak AKP, içinden çıktığı “*Milli Görüş*” geçmişini reddetmiş ve özellikle iktidarının ilk yıllarında Türk siyasal sisteminin temel parametreleri ile barışık bir kimlik kurgusu geliştirmiştir. Ancak seküler muhalefet karşısında güvenlik ve meşruiyet arayışının şekillendirdiği pragmatik bir kimlik olan “*Muhafazakâr Demokrat*” parti kimliği, farklı hükümet dönemlerinde farklı şekillerde kurgulanmış ve bu farklılıklar dış politika pratiklerine de yansımıştır. Bu durum, kimliği, dış politikanın temeline oturtan ve verili bir kimlik ve çıkar tanımı olmadığı varsayımından hareket eden İnşacı yaklaşımın, kimlik ve dış politikaya attığı esneklik ile örtüşmektedir. Ancak AKP'nin iktidara gelmesi ile birlikte yeni karar alıcıların çıkar ve güvenlik algıları kapsamında dış politika pratiklerinde neden olduğu değişikliklerin, metot ve tutum değişikliklerini mi, yoksa köklü dış politika değişikliklerini mi yansıttığı tartışmalı bir konudur. Bu açıdan, İnşacı yaklaşımın, AKP kimliğinin Türk dış politikasının pratiklerinde meydana getirdiği değişimin derecesini açıklamadaki sınırlılık da belirtilmelidir.

Bu faktörleri göz önünde bulundurarak yapılacak olan bu çalışmada, AKP mensuplarının, siyasi ve toplumsal söylemleri, farklı hükümet dönemlerinde farklı şekilde kurgulanan AKP kimliğinin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Başta AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Parti mensuplarının söylem ve beyanları, karar alıcıların güvenlik ve çıkar algılarını yansıtmaları ve kimlik kurgusundaki dönemseller farklılıkların anlaşılabilirliği açısından önemli bir yere sahiptir. Diğer yandan, çalışma kapsamında incelenen Irak ve Kıbrıs politikaları da AKP'nin kimlik kurgusu ve siyasi söylemlerinde yaşadığı dönüşümün dış politika pratiklerine nasıl yansıdığına görülmesine olanak tanıyacaktır. Ayrıca AKP kimliğinin geleneksel dış politika olayları açısından özsel bir farklılık yaratıp yaratmadığının anlaşılmasını mümkün kılacak olan bu dış politika olayları, AKP kimliğinin stratejik ve pragmatik bir tercihi yansıtmayı yansıtmadığının da belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Dış Politika, İnşacı, Karar Alıcı, Söylem, Değişim.

ABSTRACT

FOREIGN POLICY DISCOURSE AND PRACTICE OF AKP GOVERNMENTS

An Analysis From the Perspective of Constructivism

BURCU AKPINAR

MAY, 2015

This thesis examines the political identity of the Justice and Development Party that came to power in November 3, 2002 elections throughout the years between 2002 and 2014, differences occurred in the formation of identity through different government periods, changes over the foreign policy practices generated by JDP identity and to what extent Constructivist theory can explain those changes. Within the Turkish Republic in which the state identity constitutes an important part, JDP as a political actor that comes to the forefront with its identity and leads to the conflicting ideas about this, denied its “National Vision” (Milli Görüş) background and represented an identity that is reconciled with the basic parameters of Turkish political system especially in the foundation years of the Party. But, the pragmatic identity of Conservative Democracy which was shaped by the pursuit of security and legitimacy in the face of secular opposition has been constructed in different ways in different government periods and those differences have been reflected in the foreign policy practices. This case coincides with the understanding of flexible identity and foreign policy attached by Constructivism that predicates the identity on the basis of foreign policy and denies the existence of determined formations of identity and state interest. However, it is a controversial issue to determine whether the changes over foreign policy practices caused by the understanding of interest and security of new decision makers represent the changes over methods and behaviour or those are the radical changes in the foreign policy. In this respect, the limitation of Constructivist perspective to explain the extent of change within the Turkish foreign policy practices caused by JDP identity should also be mentioned.

Considering those factors, in this study, the political and social discourses of JDP members will enable a better understanding of the different formations of JDP identity through different government periods. In this regard, discourses and statements of JDP members-particularly JDP leader Recep Tayyip Erdogan, constitute an important part in the sense of understanding security and interest perceptions of decision makers and periodical differences in identity formation. On the other hand, Iraq and Cyprus policies will enable us to perceive the reflection of transformation of JDP’s identity formation and political discourses on foreign policy practices. Moreover, those foreign policy cases that will enable an understanding of

whether the JDP identity lead to an essential difference in traditional foreign policy behaviour or not, will also help to determine whether the JDP identity is the reflection of a strategic and pragmatic choice or not.

Key Words: Identity, Foreign Policy, Construction, Decision Maker, Discourse, Change.

ÖN SÖZ

Dış politika davranışlarını, devletlerin çıkar ve kimlik üzerinden açıklayan İnşacı yaklaşım, kimliğin ve buna bağlı olarak dış politikanın sürekli bir yeniden inşa sürecine maruz kaldığını iddia etmektedir. İnşacı yaklaşımın dış politika ve çıkarların temeline oturttuğu devlet kimliği anlayışından hareketle, bu çalışmada Türkiye'nin son 12 yıldaki dış politika pratiklerini anlayabilmek için AKP'nin yerel ve uluslararası siyasal dinamikler çerçevesindeki Muhafazakâr Demokrat kimliği ve farklı hükümet dönemleri arasında kimlik kurgusu ve buna paralel olarak dış politika davranışlarında yaşanan farklılıklar analiz edilmiştir.

Başta AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Parti mensuplarının söylem ve beyanları, karar alıcıların güvenlik ve çıkar algılarını yansıtması ve kimlik kurgusundaki dönemsel farklılıkların anlaşılabilmesi açısından bu çalışmada önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan, çalışma kapsamında incelenen Irak ve Kıbrıs politikaları da AKP'nin kimlik kurgusu ve siyasal söylemlerinde yaşadığı dönüşümün dış politika pratiklerine nasıl yansıdığının görülmesine olanak tanıyacaktır. Ayrıca AKP kimliğinin geleneksel dış politika olayları açısından özsel bir farklılık yaratıp yaratmadığının anlaşılmasını mümkün kılacak olan bu dış politika olayları, AKP kimliğinin stratejik ve pragmatik bir tercihi yansıtıp yansıtmadığının da belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Çalışma sürecinde bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli hocam Fuat Aksu'ya; akademik çalışmalara yönelmem ve bu alanda gayretle çalışmam konusunda beni her zaman destekleyen değerli eşim Uğur Akpınar'a ve hayatımın her alanında sevgi ve desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili ailem Münevver Akkol ve Buse Akkol'a teşekkür ederim.

BURCU AKPINAR
İSTANBUL, NİSAN 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ.....	1
2.KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
2.1.Ontolojik ve Epistemolojik Bağlam.....	12
2.2.Yaklaşımın Temel Parametreleri.....	13
2.2.1.Sosyal Bir Alan Olarak Uluslararası İlişkiler ve Normlar	14
2.2.2.Devlet Kimliği; “Öz” ve “Öteki”	15
2.2.3.Öznelarası Etkileşim ve Karşılıklı İnşa	18
2.2.4.Kimlik ve Dış Politika	19
3.YEREL SİYASAL SİSTEM VE DIŞ POLİTİKA BAĞLAMINDA AKP KİMLİĞİ	22
3.1.“Öz” ve “Öteki” Açısından Aktörün Kimliği	22
3.1.1.Bir “Öteki” Olarak Milli Görüş Hareketi	23
3.1.2.Sistemle Barışık ve Meşru Bir Kimlik Söylemi: Muhafazakâr Demokrasi	27
3.1.3.Lider Ağırlıklı Parti Örgütlenmesi.....	32
3.1.3.1.Parti Tüzüğü Kapsamında Genel Başkan’ın Yetkileri	33
3.1.3.2.Parti Tabanı ve Kadroları Açısından Genel Başkan Algısı	34
3.1.3.3.Lider Ağırlıklı Parti Örgütlenmesinin Dış Politika Kararlarına Etkisi	36
3.2.Siyasi Parti Kimliği ve Dış Politikadaki Yansımaları	40
3.2.1.Karar Alıcı Aktörler ve Dış Politika Kadrolarındaki Sistemik Dönüşüm	40
3.2.2.Yeni Dış Politika Kimliği ve Ulusal Çıkar	43
3.2.3.Yeni Dış Politika Anlayışının Yerel Siyasetteki Yansımaları	45
3.3.AKP’nin Siyasi Kimliği ve Söylemlerindeki Dönüşüm	48
3.3.1.Yerel Siyaset ve Toplumsal Hayata Yönelik Söylemlerdeki Dönüşüm	48
3.3.2.Dış Politikaya Yönelik Söylemlerdeki Dönüşüm.....	53
4.GELENEKSEL TÜRK DIŞ POLİTİKASI OLAYLARI AÇISINDAN AKP KRİTİĞİ	57
4.1.Türkiye-İrak İlişkileri	59

4.1.1.Güvenlik Sorunu ve Kuzey Irak Politikası	61
4.1.2.Ulusal Kimlik ve “Kürt Meselesi”	66
4.1.3.Gerginleşen Türkiye-Irak İlişkileri ve Mezhepsel Ayrılıklar	70
4.1.4.Güncel Sorunlar	75
4.1.4.1.IŞİD “Meselesi”	76
4.1.4.2.Kerkük’ün Statüsü ve Türkmenler	81
4.2.Kıbrıs ve AB Politikaları	87
4.2.1.Kıbrıs Sorununun Geçmişi (Annan Planı Öncesi).....	88
4.2.2.AKP Dönemi Öncesi Türk Dış Politikasında Kıbrıs Algısı	92
4.2.3.AKP Dönemi ve Değişen Kıbrıs Algısı.....	93
4.2.4.Güncel Kıbrıs ve AB Politikası ve Geleneksel Tezlere Dönüş	99
5. SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	113
ÖZ GEÇMİŞ.....	127

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MYK	: Merkez Yürütme Kurulu
MKYK	: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu
MUSIAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TUGEV	: Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

1. GİRİŞ

Dış politika, uluslararası ilişkiler disiplini içindeki farklı yaklaşımlar tarafından farklı okumalar içerisinde değerlendirilmiştir. Devletleri, dış politikanın temel yürütücü aktörü olarak nitelendiren Realist gelenek; devlet bekası, ulusal güvenlik ve güç ve çıkar maksimizasyonunu, dış politikanın temel ve verili amaçları olarak görmüştür. Bu bağlamda bahsi geçen çıkarlar açısından devletleri, bütüncül aktörler olarak değerlendirmiştir. Devletlerin yanı sıra uluslararası sistemi de temel analiz birimi haline getiren Neorealist yaklaşım dış politikayı, uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler üzerindeki sınırlayıcı etkisi üzerinden okurken; devlet dışındaki uluslararası aktörlere de vurgu yapan Liberal yaklaşım ise uluslararası birlik ve kurumların ve beraberindeki işbirliği eğilimlerinin de dış politika yönelimlerini etkilediğini vurgulamıştır. Farklı yaklaşımlar bağlamında dış politika; güvenlik, beka veya güç maksimizasyonu yolunda bir “amaç” olarak tanımlanabileceği gibi, “çok sayıda belirleyiciye bağımlı bir davranış değişkeni”¹ olarak da tanımlanabilmektedir.

Farklı yaklaşımlar çerçevesinde, dış politika dinamiklerinin belli yönleri ön plana çıkarılabileceğinden dolayı, dış politika analizinin eklektik bir niteliğinin olduğunu varsaymakla birlikte, bu çalışmanın kuramsal çerçevesi İnşacı yaklaşım temeline oturtulacaktır. Bu durumun başlıca nedeni, İnşacı yaklaşımın sosyal bir aktör olarak nitelendirdiği devletlerin, dış politikalarına atfettiği esnek ve değişken yapıdır. İnşacı yaklaşıma göre sosyal alanın bir parçası olan dış politika; devletlerin kimlik, güvenlik ve çıkar tanımlarındaki değişikliklerle birlikte sürekli bir yeniden inşa sürecine maruz kalmaktadır. “Yapı” (*structure*) ve “eden” (*agent*)’in karşılıklı olarak birbirini şekillendirdiği varsayımından hareket eden İnşacı yaklaşım, bu bağlamda dış politika pratikleri ve eğilimlerinin de tarihsel olarak değişmeden varlığını korumaktan ziyade, sürekli değişen ve ulusal ve uluslararası dönüşümler

¹ Ömer Göksel İşyar, **Karşılaştırmalı Dış Politikalar, Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası**, (Bursa: Dora Yayıncılık, 2013), 202.

neticesinde yeniden oluşturulan bir olgu olduğunu kabul etmektedir.² İnşacı yaklaşımın öngördüğü dış politika anlayışı, rasyonalist yaklaşımların iddia ettiği gibi benzer ve verili sonuçları üreten bir çıktı değil, kimlik ve iktidar ilişkilerinin dâhil olduğu süreçte şekillenen bir anlayıştır.³ Devletlerin, dış politikadaki çıkarlarının temelini, devletlere atfedilen kimlikler üzerinden değerlendiren İnşacı yaklaşım, devlet kimliklerinin de verili ve durağan olmadığını, devletlerin, sosyal bir alan olan uluslararası sistem içindeki karşılıklı etkileşimleri yoluyla kimliklerini şekillendirdiğini iddia etmektedir. Kimlik inşa süreci, ulusal aktörlerin, ulusal dinamikler ve yerel iktidar mücadelesi bağlamında devletlere atfettikleri kimlikler kadar, uluslararası toplumun atfettiği roller etrafında da şekillenen çift yönlü bir süreçtir. İnşacılık'ın en önemli iddialarından birisi olan “yapı” ve “eden”in karşılıklı inşası bağlamında, devletler kendilerine ve “öteki”lere atfettikleri kimlik çerçevesinde girdikleri etkileşimlerle uluslararası toplumu-yani yapıyı-etkilemekte ve aynı şekilde uluslararası toplumun kendine atfettiği rol tanımından da etkilenmektedir. Sonuç olarak kimlik ve bu kimlik bağlamındaki “öteki”nin değişmesi neticesinde, dış politika eğilimleri de değişebilmektedir.

Devlet kimliği konusu, Türkiye Cumhuriyeti siyasi hayatı içinde de önemli bir yer teşkil etmiş, bugüne kadar uzanan tartışmaların temel faktörlerinden birisi olmuştur. Bunun en çarpıcı örneği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yeni Türkiye kimliğinin “ötekisi” olarak Osmanlı geçmişini söylemselleştirmesidir. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde yeni bir siyasi kimlik inşa etme misyonuna sahip asker-bürokrat kadrolar, bu ulus devleti Batılı bir modelde biçimlendirmiştir.⁴ Bu süreçte devlet kimliğindeki dini özellikler tasfiye edilmiş, özellikle Orta Doğu bölgesi ile ilişkiler minimum düzeyde tutulmuş ve dış politikanın temeli Batı ile bütünleşme üzerine kurulmuştur.⁵ Bu bağlamda devlet, modernleşmeyi sağlayacak tek “eden” olarak Batılılaşma arzusuna uygun kimliğe paralel şekilde Osmanlı geçmişinden ayrılan sınırlar çizmeye başlamıştır. Yeni kimliğin ötekisi dışarıda değil, Osmanlı geçmişi olarak doğrudan içeride

² Ertan Efeğil, “Dış Politika Yaklaşımlarındaki Dönüşüm”, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=566&bolge=0&konu=0> [01.03.2014].

³ Ali Balcı, “Türkiye’de Üç Tarzı Avrupa Birliği Siyaseti: Post Yapısalcı Bir Okuma”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, c.9, s.35 (2013): 5.

⁴ Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik unsuru Olarak Siyasal Rejim”, **Akademik Bakış**, c.4, s.8 (2011): 20.

⁵ Erol, “Türk Dış Politikasında...”, 36.

bulunmuştur. Kimlik kavramı çerçevesinde “öteki”, “ben”in ne olmak istemediğini betimleyen bir kavramsa, Osmanlı geçmişi de yeni Türkiye’nin ne olmak istemediğini tanımlamak açısından uygun bir hedef olmuştur. Ancak dönemin askeri bürokrat kadrolarının, modernleşme ve ulus-devlet yaratma projeleri kapsamında devlete atfetmeye çalıştıkları Batılı kimlik, toplumun kimi kesimleri tarafından kabul görmemiş ve Cumhuriyet sonrası Türk siyaset tarihi, genel olarak devlet kimliğine dair laik/Kemalist elit gruplar ile İslamcı gruplar arasında cerayan eden gerilim ile şekillenmiştir. Bu bakımdan dış politikanın genel yönelimi ve pratikleri, devlet içindeki farklı kimlik kurgularının mücadele alanlarından birisi olmuştur. Devlet kimliğine yönelik yerel siyasette yaşanan bu gerilim, dış politika davranışlarına da yansdığından, Türk dış politikasının temel davranış ve tercihlerini anlama çabası, devlet kimliğine yönelik yerel siyasi mücadelenin de analizini gerektirmektedir. Bu bağlamda bu çalışma kapsamında; sistem düzeyindeki uluslararası kimlik yapılarına ağırlık verdiği ve içsel kimlik pratiklerini ihmal ettiği yönünde eleştirilen, Alexander Wendt ile özdeşleştirilen “Sistemik İnşacılık”ın da genel argümanlarına yer vermekle birlikte, içsel kimlik yaratma pratiklerini ve dış politika karar alıcılarının dâhil olduğu bilişsel yapıyı da analiz birimi haline getiren “Sosyal İnşacılık”a ağırlık verilecektir. Devletlerin, diğer aktörleri nasıl algıladıkları, dış politika karar alıcılarının dâhil oldukları sosyal bilişsel yapıdan bağımsız değerlendirilmemelidir.⁶ Bu çerçevede, devlet kimliklerinin, yalnızca dışarıdaki değil içerideki kimlik yaratma pratiklerinin de bir ürünü olduğu varsayımından hareketle, Türkiye’nin son üç hükümet dönemindeki dış politika pratiklerini anlayabilmek için Adalet ve Kalkınma Partisi’nin yerel ve uluslararası siyasi dinamikler çerçevesindeki kimliği analiz edilmelidir.

Modern dönem itibarıyla siyasal kimliğine ilişkin iddialarıyla ön plana çıkan bir siyasal aktör olarak Adalet ve Kalkınma Partisi, Parti’nin kurucu kadrosunun önemli bir kısmının Milli Görüş Hareketi⁷ ve siyasal İslam geleneğinden gelmesi

⁶ Ted Hopf, **Social Construction of International Politics Identities and Foreign Policies Moscow 1955 & 1999**, (New York: Cornell University Press, 2002), 278.

⁷ *Milli Görüş*; Necmettin Erbakan önderliğindeki Bağımsızlar Hareketi ve Milli Nizam Partisi ile birlikte 1969 yılında kurulan ve sonrasında Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi tarafından temsil edilmiş olan bir akımdır. Hareket’in “yenilikçi” grubunu oluşturan Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç gibi isimler, sonrasında Hareket’ten ayrılarak AKP’nin kuruluşunu gerçekleştirmişler. Milli Görüş; “Hareket” veya “Gelenek” olarak tasvir edilebilmektedir. Ancak çeşitli siyasi partiler tarafından temsil edilmesi ve ilgili terminolojide

nedeniyle kimliği konusunda çelişkili fikirlere neden olmuştur. Her fırsatta içinden çıktığı siyasal İşlam geçmişini reddederek, kendine sistemle ve Cumhuriyet'in ilkeleri ile barışık bir kimlik atfeden AKP, özellikle iktidarının ilk yıllarında toplumsal ve uluslararası normlara ters dışmeyecek bir "muhafazakâr demokrat" kimliği sylemselleştirmiş ve 1990'larda krize giren siyasal merkezi bu normlar etrafında yeniden şekillendirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardaki ekonomik ve siyasi krizler ve zayıf koalisyon hükümetlerinin halk nezdinde yarattığı memnuniyetsizlik AKP'nin siyasal başarısı üzerinde etkili olan faktörlerden birisi olsa da; kendisinden önceki 28 şubat kararları, parti kapatma davaları ve siyasal İşlam'a yönelik kurumsal mücadele pratikleri ile şekillenen süreçten dersler çıkaran AKP, sistemin parametreleri bağlamında kendisine zgn ve pragmatik bir siyasal kimlik çizmiştir. Genel seçimlerdeki zaferine rağmen siyasal İşlam'ı temel alan Milli Görüş Hareketi ile özdeşleştirilen AKP, seküler muhalefet karşısında, meşruiyet ve güvenlik arayışının şekillendirdiği bir kimlik ve dil geliştirmek durumunda kalmıştır.

Milli Görüş Hareketi'nin aksine Batı karşıtı söylemleri bir kenara bırakarak özellikle ilk döneminde Avrupa Birliği politikalarına ve demokrasi söylemlerine ağırlık veren AKP'nin tutumu, dış politika eğilimlerinde normlara özel bir önem atfeden İşşacılık'ın iddialarıyla da örtüşmektedir. Bu bağlamda kendisine atfettiği kimlik neticesinde AKP'nin ilk dönemindeki "teki" bir anlamda içinden çıktığı ancak kendisi ile ilişkilendirmek istemediği Milli Görüş ve siyasal İşlam geleneğidir. Ancak AKP'nin ilk dönemindeki en önemli itici glerden birisi olan AB politikalarının, sonraki dönemlerde yaşadığı dönüşümler ve sonraki hükümet dönemlerinde Parti'nin karar alıcılarının "teki" olarak konumlandırığı siyasal İşlam'a yakın söylemleri daha fazla kullanmaya başlaması, kendisine yarattığı yeni "teki"ler ve yerel ve uluslararası koşullarda yaşanan değişiklerle birlikte Parti kimliği ve Parti mensuplarının siyasal söylemlerinde yaşanan dönüşüm, AKP'nin siyasal kimliğinin, değişmeden varlığını sürdüren ve durağan bir rol tanımı olmadığını gösterir niteliktedir. Bu durum, verili bir kimlik ve çıkar tanımının olmadığını ve kimliklerin, aktörlerin karşılıklı etkileşimi yoluyla sosyal olarak ve sürekli olarak yeniden inşa edildiğini söyleyen ve katı bir determinizmden uzak olan İşşacı iddialarla da örtüşmektedir.

Çoğunlukla "Hareket" olarak tanımlanması sebebiyle bu çalışma kapsamında Milli Görüş'n "Hareket" tasviriyile birlikte kullanılması uygun grlmştir.

Tüm bunlar kapsamında bu araştırmada, AKP hükümetinin “Muhafazakar Demokrat” kimliğinin, taktiksel kaygılara dayanan pragmatik bir kimlik olduğu ve Parti mensuplarının yerel ve uluslararası siyasete yönelik söylemlerindeki farklılaşma ve dönüşümden yola çıkılarak, üç hükümet dönemi arasında Parti kimliğinin kurgulanışında farklılıklar olduğu iddia edilmektedir. Parti mensuplarının söylemlerindeki bu dönüşüm ve kimlik kurgulanışındaki farklılıklar, dış politika pratiklerine de yansımıştır. Kuruluş döneminde daha ılımlı, tüm kesimleri kucaklayıcı, dini merkeze oturtmayan ve evrensel ve Batılı değerlere vurgu yapan kimlik kurgusu, dış politikaya; uluslararası liberal koalisyonların desteğini arama, AB üyeliğini destekleme ve üyelik reformlarının hızlanması şeklinde yansımıştır. AB üyeliğinin gereklilikleri, sistem içindeki güvenlik ve meşruiyet arayışı kapsamında ordunun siyasetteki etkisini kırmak ve siyasi partilerin kapatılmasının önüne geçmek isteyen AKP’nin istekleri ile uyuşuyor olsa da; bu dış politika yönelişi, AKP’nin kuruluş dönemindeki pragmatizme dayalı kimliği kapsamında da değerlendirilmelidir. Sonraki hükümet dönemlerinde yerel siyaset ve toplumsal hayata yönelik muhafazakâr, otoriter ve ayrıştırıcı demeçlerin arttığı, Batılı değer ve kurumların daha fazla eleştirildiği ve dini referanslara daha fazla vurgu yapılan bir kurguda şekillenen Parti kimliği, dış politika pratiklerine başta AB üyeliği olmak üzere Batılı kurumlardan uzaklaşma eğilimi ve Osmanlı geçmişi sebebiyle dini pratikler ile özdeşleştirilen Orta Doğu bölgesine dönük politikalara ağırlık verilmesi şeklinde yansımıştır.

Çalışma kapsamında, Parti kimliğinin kurgulanışındaki dönemsel farklılıklar ve söylemlerdeki dönüşümün, dış politika pratiklerine ne ölçüde yansıdığını test etmek için Irak ve Kıbrıs olmak üzere iki dış politika olayı seçilmiştir. Bu iki dış politika olayının seçilmesinin temel nedeni, Türk dış politikasının geleneksel olayları olmaları açısından AKP’nin kendisinden önceki hükümetlere göre farklılaşan uygulamalarını ve bu yolla AKP’nin dış politika ve kimliğindeki özgünlükleri ortaya çıkarabilmektir. AKP’nin yönetimi devralmasıyla birlikte karar alıcılarda yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün sistemik çabalarla kurumsal düzeyde de gerçekleştirilmeye çalışması neticesinde, yeni karar alıcıların kimliği kapsamındaki dost, düşman, çıkar ve güvenlik algıları ve önceliklerinin, genel olarak dış politika oryantasyonunu etkilediği söylenebilir. Ancak AKP kimliğinin; geleneksel dış politika konularına yönelik köklü dış politika değişikliklerine mi neden olduğu;

yoksa mevcut değişikliklerin, geleneksel karar alıcılarda yaşanan dönüşüm kapsamında algıda meydana gelen tutum ve metot değişikliklerini mi yansıttığı tartışmalı bir konudur. Bu bakımdan dış politikayı, değişen ve sürekli bir yeniden inşa sürecine maruz kalan bir olgu olarak değerlendiren İnşacı yaklaşımın, AKP kimliğinin Türk dış politikasının pratiklerinde meydana getirdiğı değişimi açıklamakla birlikte, bu değişimin derecesini açıklamadaki sınırlılığının da altı çizilmelidir. Bu konu, Türk akademik çevrelerce AKP üzerine hazırlanan çalışmalarda “eksen kayması”, “Neo-Osmanlılık” gibi başlıklar altında tartışılmaya devam etmektedir. Bu çalışmada ise Irak ve Kıbrıs politikalarının AKP dönemindeki dönüşümleri kapsamında ilgili politika alanlarının, karar alıcılarda meydana gelen algısal değişiklikten etkilendiğı; ancak Parti kimliğinin sabit bir anlama sahip olmamasının da etkisiyle bu değişimin köklü bir siyasa değişikliğine neden olmadığı iddia edilmektedir. Sonuç olarak süreklilik ve değişimin iç içe geçtiğı ve yapısal zorlukların da bulunduğu dış politika olaylarında, kullanılan metotlara ve araçlara ek olarak, geleneksel siyasi eğilimin de tümüyle değişmesi kolaylıkla gerçekleşebilen bir değişiklik değildir.

Tüm bunlar bağlamında bu araştırmada; Türk siyasetinin temel normları ile örtüştüğünü iddia eden AKP siyasi kimliğinin gerçekten özsel bir kopuş mu yaşadığı, yoksa bu kimliğin stratejik bir tercihi mi yansıttığı anlaşılmaya çalışılacak ve AKP'nin kimliği ve çıkarlarının Türk dış politikasının geleneksel olayları açısından özsel bir farklılık yaratıp yaratmadığı test edilecektir. Ayrıca, AKP hükümetlerinin kimlik, çıkar, güvenlik ve dış politikaya nasıl baktığı ve bu pratikler açısından üç hükümet dönemi arasında bir farklılaşmanın olup olmadığına ve AKP'nin siyasal söylem ve kimlik kurgusundaki dönüşümün dış politika pratiklerine yansımadağını bakılarak, AKP hükümetlerinin, dış politika yöntem ve araçları açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğı analiz edilmeye çalışılacaktır. Dış politika pratiklerindeki değişiklerin ölçülmesinde Charles F. Hermann'ın değişim kuramı temel alınacak olup, Hermann'ın değişim kuramının seçilmesinin temel nedeni, dış politikadaki değişimi açıklarken, karar alma sürecinin kendisi ve bu süreç içine dâhil olan karar alıcı aktörlerin önemine vurgu yapmasıdır. Çalışma kapsamında AKP kimliğinin dış politika pratiklerinde neden olduğu değişikliklerin, Hermann tarafından, dünya olaylarının tümüne karşı genel yöneliminin kökten değişmesi olarak tanımlanan “Uluslararası Yönelim Değişikliği” (*International Orientation*

Changes) kapsamında mı değerlendirilmesi gerektiği; yoksa dış politika problemlerine yönelik araç ve metotların değişmesi ve devlet idaresinde yeni enstrümanların (örneğin askeri mekanizmaların yerine diplomatik müzakerelerin) kullanılması olarak tanımlanan “Program Değişikliği” (*Program Changes*) kapsamında mı açıklanması gerektiği analiz edilecektir.⁸

Çalışmanın sınırlılıklarını belirtmek açısından, değerlendirilen dış politika olaylarından özellikle Irak politikası konusunda, bölgedeki güncel gelişmelerin henüz tamamlanmamış olmasının, sonuçların tümüyle analiz edilebildiği bir değerlendirmeyi engellediğini belirtmek gerekmektedir. Ayrıca çalışmanın hazırlandığı dönemde, AKP hükümetinin iktidar partisi olarak çalışmaya devam etmesi, hükümet dönemine yönelik zamansal bir sınırlama getirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmada AKP’nin iktidara geldiği 2002 ile 2014 yılları arasındaki söylem ve pratikleri incelenecektir.

Çalışmanın ilk bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan İnşacı teorinin ontolojik ve epistemolojik temelleri verilecek ve ardından yaklaşımın temel varsayımları açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde dış politikada karar alıcı aktör olarak incelenen AKP’nin, siyasal geçmişi ve örgütlenme biçimi anlatılacak ve Parti’nin kimlik kurgusuna yönelik hükümet dönemleri arasındaki farklılaşmaları ortaya çıkarabilmek adına, Parti mensuplarının yerel ve uluslararası dinamikler neticesinde dönüşüme uğrayan söylemlerine yer verilecektir. AKP’nin kimlik kurgusu ve siyasal söylemlerinde yaşadığı dönüşümün, dış politika pratiklerine ne şekilde yansıdığını ölçüldüğü üçüncü bölümde ise Türkiye’nin geleneksel dış politika konularından olan Irak, Kıbrıs ve Kıbrıs sorunu ile bağlantılı olarak AB politikalarına yer verilecektir. Bu bölümde, bahsi geçen dış politika konularına yönelik AKP pratikleri, yalnızca Türk dış politikasındaki geleneksel davranış kalıpları ile değil, AKP’nin bizzatıhi kendi politikalarının farklı hükümet dönemlerindeki söylemsel ve pratik yansımaları ile karşılaştırılacaktır.

Çalışmanın teorik temelini oluşturan İnşacı tartışmalar, ilgili teorinin öncül isimlerinin kitap ve makalelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında teorik tartışmaların yanısıra günlük siyasetteki tartışmalara da yer

⁸ Charles F. Hermann, “Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, vol. 34, no.1 (1990): 5.

verilmiş ve özellikle söylem incelemeleri için karar alıcıların beyanlarının bulunduğu gazete arşivleri kaynak olarak kullanılmıştır. Diğer parti mensuplarının söylemlerine de yer verilmekle birlikte; AKP'nin parti örgütlenmesi ile parti tabanı ve kadroları nezdindeki Genel Başkan algısı nedeniyle lider ağırlıklı bir parti olduğu varsayımından hareketle, kullanılan söylemler genel olarak önce Başbakan, sonra Cumhurbaşkanı sıfatlarını alan Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemleri arasından seçilmiştir.

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası İlişkiler disiplini, dünya sistemi içindeki dinamikleri ve dönüşümleri önemli ölçüde “Büyük Tartışmalar (*Great Debates*)” aracılığıyla anlamaya çalışmıştır. Modern dönem itibariyle disiplinindeki yoğun teorik tartışmaların ve paradigma savaşlarının büyük oranda sona erdiğini ve disiplinin genel olarak bir “teori test etme dönemi”ne doğru kaydığını belirten görüşler⁹ ifade edildiği gibi, 1980’lerden itibaren disipline hakim olan ve pozitivist ve post pozitivist yaklaşımlar arasındaki üçüncü büyük tartışmanın da ötesinde birinci ve ikinci büyük tartışmaların bile ilgi ve önemlerinin kaybolmadığını belirten görüşler¹⁰ de bulunmaktadır. Her iki görüşten bağımsız olarak disiplin içindeki tartışmalara bakıldığı zaman, iki dünya savaşı arasındaki dönemi (1920’ler ve 1930’lar) şekillendiren ve Realizm ve İdealizm arasında, insan doğasına yönelik farklı görüşlerin dile getirildiği “Birinci Büyük Tartışma (*First Great Debate*)”yı, 1950’li ve 1960’lı yılların sahne olduğu ve Gelenekselci ve Davranışsalcı yaklaşımların, bilginin edinimine yönelik yürüttüğü epistemolojik bir tartışma olan “İkinci Büyük Tartışma (*Second Great Debate*)” izlemiştir. “Üçüncü Büyük Tartışma (*Third Great Debate*)” dalgasını ise 1980’lerin sonu ve 1990’ların başı itibariyle yankı bulan, epistemolojik ve metodolojik eksenli Pozitivizm ve Post-pozitivizm karşıtlığı teşkil etmiştir.¹¹ Üçüncü Büyük Tartışma, iki eksen arasında orta yolu bulmaya çalışan (*Middle Ground Theories*) İnşacı yaklaşımın ortaya çıkması ve yaklaşımın ontolojik ve epistemolojik mantığını anlamak açısından önemlidir.

Öznenin dışında bir dünyanın ve gerçekliğin mevcut olduğunu ve ampirik deney ve gözlem gibi objektif araçlarla ve bilimsel metotlarla bu dünya hakkında bilgi üretip kurallar oluşturulabileceğini savunan pozitivist görüş, bu çalışmalar

⁹ Tim Dunne, Lene Hansen, Colin Wight , “The End of International Relations Theory?”, **European Journal of International Relations**, vol.19, no.3 (2013): 406.

¹⁰ Emmanuel Navon, “The Third Debate Revisited”, **Review of International Studies**, vol.27, no.4 (2001): 611.

¹¹ Davut Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.10, s.1 (2008): 214.

neticesinde dünyanın ve toplumun işleyiş kuralları ile ilgili nesnel ve evrensel ölçüt ve metotlar geliştirilebileceğini savunur. Post-pozitivist yaklaşım ise pozitivistin savunduğu evrensel gerçekliğin reddi, görecelik, maddi olmayan yapıların da incelenmesi ve öznellik tartışmalarına dayanmaktadır. Öznenin tarafsız bir tutumla verili olan ve “orada duran” olgular arasındaki ilişkileri analiz ettiğini belirten pozitivist yaklaşım, “yapı” (*structure*) ve “eden” (*agent*) ayrımında bir anlamda “eden” olan özneye pasif bir rol öngörerek “yapı”yı ön plana çıkarır. Bağımsız ve pasif bir öznenin ve nesnellik tartışmalarından farklı olarak öznellik tartışmalarını ön plana çıkaran post-pozitivist yaklaşım ise özneye yani “eden”e daha aktif bir rol atfetmektedir. Sonuç olarak pozitivist ve post-pozitivist arasındaki bu tartışma, “yapı” ve “eden”den hangisine ontolojik öncelik verileceği tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda katı pozitivist epistemolojinin aksine, gerçekliğin ve bilginin sosyal olarak inşa edildiğini iddia eden İnşacılık; Eleştirel Kuram, Normatif Kuram, Postmodernizm ve Feminist Kuram gibi post-pozitivist kuramlar grubuna dâhil edilse de, aslında “yapı” ve “eden”in birbirini şekillendirdiğini iddia ederek rasyonalist ve yorumsal eksen arasında orta yolu bulan bir yaklaşım olmuştur.

1980’li yılların sonu itibariyle disiplin içinde öne çıkmaya başlayan İnşacı yaklaşım, uluslararası ilişkileri anlamak açısından yeni bir çerçeve önermeye başlamıştır.¹² Uluslararası ilişkilerdeki devlet sanatı ile ilgili genel varsayımların yeniden şekillendirildiği alternatif bir yaklaşım olarak İnşacılık; anarşi, güç dengesi, devlet kimliği ve çıkar arasındaki ilişki, gücün ne anlama geldiği ve dünya politikasında dönüşümün ne kadar mümkün olduğu gibi uluslararası ilişkiler teorileri içindeki merkezi konulara yönelik alternatif anlatılar sunmaya başlamıştır. “*World of Our Making*” (1989) başlıklı eseriyle yaklaşımın ilk çalışmalarını veren ve İnşacılık (*Constructivism*) terimini disipline kazandıran ilk yazar olan Nicholas Onuf, yaklaşımın özellikle daha reflektif çerçevede algılandığı ilk dönemine-1980’lerin sonu ve 1990’ların başı-ilişkin iddiaları şekillendirmiştir. Onuf’un İnşacılık ile ilgili en temel kabulleri; toplum ve bireyin birbirini sürekli olarak oluşturmaya ve şekillendirmeye devam ettiği ve toplumsal inşa sürecinde dilin ve türevlerinin etkili bir araç olduğudur. Onuf’a göre sosyal ilişkiler; “eden”lerin ve bu aktörlerin yaşadığı dünyanın birbirini karşılıklı olarak şekillendirdiği ve konuşma gibi mekanizmalar

¹² Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm...”, 215.

aracılığıyla gerçekleşen bir süreçtir.¹³ Dilin teknik bir iletişim aracından ibaret olmadığını ve sosyal ilişkilerde şekilendirici bir işlevi bulunduğunu iddia eden Onuf, bu bakımdan pozitivist yaklaşımdan uzaklaşır. Diğer taraftan dünyanın hem fiziksel hem de sosyal bir alan olduğunu iddia eden Onuf; fiziksel varlığımız ile bu varlığı anlamlı kılan sosyal ilişkilerin bir arada olduğunu iddia ederek, İnşacı yaklaşımın orta yol konumunu ve eklektik yapısını bir kez daha onaylar. Materyal ve sosyal gerçeklikler arasına keskin sınırlar çizmeyen ve bu gerçekliklerin birbirlerini tamamladığını iddia eden Onuf'a göre toplumların ve bireylerin birbirlerini inşa ettiğini belirtmek, bu durumun sadece akıl düzeyinde yaşandığı anlamına gelmemektedir. Aksine, tarihi oluşturan temel olgu bu inşa eylemidir.¹⁴

1990'ların ikinci yarısı itibariyle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yaşanan ulusal etnik, milliyetçi, dinsel ve kültürel çatışmalar, disiplini bir dönüşümün içine sokmuş, bu dönemde uluslararası ilişkiler disiplini içinde kimlik politikalarına yönelik akademik ilginin arttığı görülmüştür. Dünya politikasının özellikle Soğuk Savaş'ın ardından yaşadığı dönüşümün, toplumsal ve siyasi kimlikleri giderek daha muğlak hale getirmesi; bu dönüşümler karşısında ana akım teoriler olarak kabul gören Neorealizm ve Neoliberalizm gibi yaklaşımların, mevcut kimlik politikalarını açıklamada yetersiz kalmasına neden olmuştur. Rasyonalist teoriler; Gorbaçov dönemi Sovyet Birliği'nin güç ve nüfuzunu korumak adına sert güç araçlarına başvurmaması; ortak bir tehdidi dengelemek adına kurulmuş olan NATO'nun, tehdidin ortadan kalkmasının ardından da faaliyet göstermeye devam etmesi; devletlerin bir kısım egemenliklerinden vazgeçerek Avrupa Birliği tarzı oluşumlar içinde yer almaları gibi pek çok konu karşısında yetersiz kalmıştır.¹⁵ Sistemdeki büyük ve beklenmedik değişiklikleri açıklamada yetersiz kalan geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin yarattığı boşluğu doldurma iddiasıyla ortaya çıkan post-pozitivist yaklaşımlar arasında İnşacılık, özellikle dönemin temel

¹³ Fulya Ereker, "Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu", **Uluslararası İlişkiler**, c.9, s.36 (2013): 59.

¹⁴ Nicholas Greenwood Onuf, **World of Our Making Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, (Columbia: University of South Carolina, 1989):40-42; Onuf'un inşacılık ile ilgili iddiaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Nicholas Greenwood Onuf, **Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations**, (New York: Routledge, 2012).

¹⁵ Birgül Demirtaş, "İnşacılık", **Uluslararası İlişkilere Giriş**, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014):110-121.

sorunlarından birisi olan kimliğe yaptığı vurgularla öne çıkmıştır. 1990'ların ikinci yarısı itibariyle yaklaşımın öne çıkan en önemli ismi “*Social Theory of International Politics*” (1999) adlı kitabı ve “*Anarchy is What States Make Of It*” (1992) adlı makalesi ile yaklaşımın şekillenmesine yardımcı olan Alexander Wendt olmuştur. Yerel politik sistemi ihmal etmesi nedeniyle eleştirilen ve bu nedenle iddiaları “Sistemik İnşacılık” ile ilintilenen Wendt; devletlerin sosyal varlıklar olduğu, aynı şekilde sosyal bir alan olan uluslararası sistem içinde devletlerin sahip olduğu, durağan ve verili olmayan kimliklerinin devlet çıkarlarının temelini oluşturduğu ve bu kimliklerin aktörler arasındaki etkileşim dahilinde şekillendiği iddiaları ile öne çıkarmıştır. Wendt'in ardından 2000'ler itibariyle Christransen, Hemmer, Katzenstein, Hopf, Fridrichs gibi yazarlar tarafından çalışılmaya devam eden yaklaşım, uluslararası ilişkileri anlamak açısından günümüze kadar gelen tartışmaların şekillenmesinde etkili olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

2.1. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlam

Yukarıdaki bölümde de belirtildiği üzere post-pozitivist yaklaşımlarla birlikte değerlendirilen İnşacı yaklaşımın ontolojik olarak “yapı” ve “eden” karşıtlığında iki eksene de karşılıklı roller vermesi, yaklaşımın, bir “orta yol yaklaşımı” olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. İnşacılık'ın; “eden”e ağırlık veren bireyci yaklaşımlar veya “yapı”ya ağırlık veren bütüncül ontolojilerin aksine, ontolojik eşitlik üzerinden gider.¹⁶ Kimi yazarlara göre İnşacılık-özellikle Wendt'in çalışmaları-pozitivist epistemoloji ve post pozitivist ontolojinin birleşmesinin en kaydadeğer örneklerindedir.¹⁷ Wendt, devletlerin ve uluslararası sistemin nesnel gerçekliğini onayladığı gibi, nesnel varlığın ancak beşeri müdahale ile anlam kazandığı ileri sürerek, aslında nesnel dünyanın kendi başına bir varlık olduğunu da reddeder. Bir diğer ifadeyle; gerçekliğin sosyal olarak ve öznelarası anlamlar aracılığıyla inşa edildiğini iddia eden inşacılar, materyal zemini de bütünüyle reddetmemektedir. Bir taraftan dünyadaki ve sistemdeki materyal gerçekliği onaylarken, diğer taraftan sosyal ilişkilerin ve anlamların önemini de altını çizmektedir.

¹⁶ Fulya Ereker, “Dış Politika ve Kimlik; İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikası'nın Analizi” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 38.

¹⁷ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm...”, 226.

İnşacı yaklaşıma göre ulusal ve uluslararası sistemler, orada öylece duran ve öznenen bağımsız olarak keşfedilmeyi bekleyen materyal yapılar değildir. Sadece materyal dinamiklerle değil, düşünce ve normların da etkisiyle şekillenen bu sistemlerin var oluşları, öznelerarası paylaşımlarla ilintilidir. Sistem içinde anlamlı bir davranış veya hareket, ancak öznelerarası sosyal bir bağlam çerçevesinde mümkündür. Sistem içindeki aktörler, öteki aktörlerle olan ilişkilerini pratikler ve normlar aracılığıyla sürdürürler.¹⁸

Aynı şekilde İnşacı yaklaşım, sistemin ve genel anlamda dünyanın sosyal olarak inşa edildiğini iddia etmekle birlikte, postmodern yaklaşımın, gerçekliğin yalnızca dille ifade edildiği iddiası kadar ileri gitmemekte, dilden bağımsız bir gerçekliğin varlığını ve bu varlık hakkında epistemolojik açıdan bilgi sahibi olunabileceğini kabul etmektedir.¹⁹ Bu noktada özellikle Onuf'un dil ile ilgili iddialarını hatırlamak faydalı olacaktır. Dili toplumsal inşa sürecinde etkili bir araç olarak gören ve teknik bir iletişim aracından ziyade sosyal bir rol de atfeden Onuf, bu anlamda pozitivist yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Ancak diğer taraftan dünyanın ve dünya üstündeki varlığımızın fiziksel bir olgu olduğunu kabul etmekle birlikte, bu fiziksel varlığın sosyal ilişkiler aracılığıyla anlam kazandığını belirterek iki eksene de ağırlık veren bir yol izlemiştir.

2.2. Yaklaşımın Temel Parametreleri

Uluslararası sistem içinde ve sistemin doğasına yönelik verili kabulleri reddetmesi bakımından diğer uluslararası ilişkiler teorilerinden ayrılan İnşacılık; devletlerin çıkarlarının ve uluslararası sistemin doğasının önceden belirlenmiş parametreler çerçevesinde işlediği fikrine karşı çıkmaktadır. Devletlerin çıkarlarının temelini, kimlikler yoluyla açıklamaya çalışan İnşacılık, devletlerin kendilerine (“öz”) ve diğer aktörlere (“öteki”) attıkları kimliklerin algısal olarak değişmesi durumunda, uluslararası sistem içinde farklı güvenlik kültürlerinin de meydana gelebileceğini savunur. İnşacı yaklaşımın bu iddiaları çerçevesinde, ilerideki alt başlıklarda yaklaşımın, devletlere ve uluslararası sisteme yönelik temel parametreleri açıklanmaya çalışılacaktır.

¹⁸ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, vol.23, no.1 (1998):173.

¹⁹ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik...”, 37.

2.2.1. Sosyal Bir Alan Olarak Uluslararası İlişkiler ve Normlar

İnşacı yaklaşımın en temel uğraşı; ulusal ve uluslararası sistem içinde verili ve doğal olarak kabul edilen pratikler, kurumlar ve kimliklerin aslında sosyal olarak inşa edildiğini açıklamaya çalışmaktır. Bu anlamda disiplindeki baskın teorilerin uluslararası sistem içinde verili kabul ettiği devlet, anarşi, güç ve çıkar gibi olguların karşılıklı etkileşim süreci içinde sosyal olarak inşa edildiğini iddia ederek, maddi unsurlara ağırlık veren uluslararası ilişkiler çözümlemelerine, düşünce gibi soyut bir unsur da eklemiştir.²⁰ Bu anlamda devlete de “yapı” ve “eden” bağlamı içinde öncelikli bir rol vermemiş, “eden” olan devleti verili olarak kabul etmemiştir. Uluslararası ilişkiler disiplinin ana akım teorileri olarak kabul gören Neorealizm ve Neoliberalizm devletleri; kendi öz çıkarlarını, gücünü ve zenginliğini arttırmaya çalışan ve birincil amacı bekasını korumak olan bütüncül aktörler olarak görme eğilimindedir. Bu anlamda aktörlerin ve sistemin doğasının değişmeyeceğini iddia eden rasyonalist kuramlar; devletlerin çıkarlarının önceden belirlenmiş olduğunu varsaymaktadır. İnşacılar ise bu materyalist bakış açısına katılmamakta ve devletlerin sosyal aktörler olduğunu iddia etmektedir. Aynı şekilde uluslararası ilişkiler de sosyal bir alan olarak tasvir edilmekte, bu sistem içindeki düşünce ve normlar gibi materyal olmayan faktörlerin, sistem içindeki siyasi, ekonomik ve kültürel olarak uygun davranış kalıplarının belirlenmesinde önemli olduğu vurgulanmaktadır. Uluslararası sistem; askeri veya ekonomik güç gibi maddi faktörlerin yanısıra düşünsel faktörlerden de oluşmaktadır. Sistem içindeki normlar; devletlerin nasıl davranmaları gerektiği, eylemlerinin ne ölçüde sınırlandırıldığı ve hangi stratejilerin hayata geçirilebileceği gibi açılardan önem teşkil etmekte ve bu anlamda sistemin ve devlet davranışlarının şekillendirilmesinde etkili olmaktadır. Devletlerin sistem içindeki davranışlarını meşrulaştırabilmek adına uluslararası normlardan faydalanmaları da bu nedenledir.²¹ Yine de bu noktada İnşacı görüşün, postmodern yaklaşımlardan farklı olarak, uluslararası politikayı bütünüyle soyut değerler üzerinden anlamaya çalışmadığını vurgulamak gerekir. İnşacı yaklaşım; rasyonalist

²⁰ Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstruktivist Bir Yaklaşım; Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği”, **Güvenlik Stratejileri**, c.8, s.16 (2012):185.

²¹ Christian Reus Smit, “Constructivism”, **Theories of International Relations**, ed. Scot Burchill, Andrew Linkater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, (New York: Palgrave Macmillian, 2009):212-235.

kuramların vurguladığı maddi unsurların yanı sıra, kimliklerin, normların ve düşünce gibi unsurları eklemesi bakımından “orta yol kuram” olma özelliğini bir kez daha olumlamaktadır.

2.2.2. Devlet Kimliği; “Öz” ve “Öteki”

Devletlerin beka ve güç üzerine kurulu ve verili çıkarları olduğu iddiasına karşı çıkan İnşacılar, çıkarların temelini kimlik olduğunu vurgulamaktadırlar. Aktörlerin ne istediklerini, yani çıkarlarını tanımlayabilmeleri için öncelikle kim olduklarını ve “öteki”nden ayrıldıkları noktaları bilmeleri gerekmektedir. Materyal olduğu kadar sosyal olan ve normların etkisiyle şekillenen uluslararası sistem içinde devletlerin karşılıklı etkileşimine vurgu yapan İnşacı yaklaşım, devletlerin birbirine atfettiği kimliklerin bu etkileşimler dâhilinde şekillendiğini iddia etmektedir. Bu durumu “ego” ve “alter” olarak adlandırdığı, birbiri ile daha önce hiç karşılaşmamış olan iki aktör üzerinden açıklayan Wendt’e göre, daha önce iletişim kurmamış olan bu aktörlerin birbirlerini daha tanımadan düşman olarak tanımladıklarını varsaymak için bir neden bulunmamaktadır. Wendt’e göre bu aktörler ancak bir süre iletişime girmeleri durumunda, birbirlerine ve öteki karşısında kendilerine nasıl kimlikler atfedebileceklerini tespit edebileceklerdir. İnşacı teori bu anlamda her devletin birbirini kendi bekaları için tehdit arz eden aktörler olarak görmelerinden ziyade, devletlerarası ilişkilerin ve birbirlerine atfettikleri “dost”, “düşman” veya “müttefik” kimliklerinin karşılıklı etkileşim yoluyla ve öznel algı ve imajlar aracılığıyla şekillendiğini belirtmektedir. Örneğin her ikisi de nükleer silaha sahip olan İngiltere ve Kuzey Kore karşısında ABD, kendi kimlik ve çıkar tanımlaması dâhilinde, Kuzey Kore’yi daha tehlikeli bir aktör olarak tanımlamaktadır.²² Sonuç olarak güvenlik kavramı da kim olduğumuzla ve kendi tehdit algımızla şekillenen öznel bir yapıdır. Güvenlik bağlamında bir tehdidin varlığından bahsedebilmemiz için, içinde bulunulan sosyal ortamdan bağımsız olmayan ve her aktörün kendi şartları ve dinamikleri dâhilinde şekillenen bir “öteki”nin inşa edilmesi gerekir. Aktörün, diğerleri ile etkileşimi çerçevesinde değişebilen tehdit algısı neticesinde, güvenlik de farklı şekillerde yeniden inşa edilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

²² Alexander Wendt, “Constructing International Politics”, **International Security**, vol.20, no.1 (1995):78.

Devletlerin çıkarlarının temelini kimliklerin oluşturduğunu ve kimliklerin durağan olmadığını iddia eden İnşacılık'a göre kimliğin oluşumu da çok boyutlu bir süreçtir. Kimlik öncelikle kendimizin yani "öz"ün "öteki"nden ne ölçüde farklılaştığı üzerinden tanımlanmaktadır. Devletlerin ulusal kimliği ile ilintili olan bu farklılaşma, bu yönüyle içerideki kimlik yaratma pratiklerinin de bir ürünüdür. Eski Yunan kent devletlerinin, Yunan uygarlığı dışında kalan aktörleri "barbar" olarak tanımlamaları gibi örnekler düşünüldüğünde, siyasi aktörlerin özellikle söylemsel bağlamda bir "öteki" tanımlamalarının yeni bir olgu olmadığı görülür.²³ Ancak bu noktada "öteki" olarak tanımlanan şeyin mutlaka bir başka devlet olmak zorunda olmadığını, ötekinin bir fikir, imaj veya devletin kendi geçmişinde bile aranabileceğini ve bu bağlamda içerideki iktidar mücadelelerinin, farklı kimlik yapılarından hangisinin öne çıkacağı mücadelesi haline geldiğini de belirtmek gerekmektedir.²⁴ Diğer taraftan devlet kimliğini yani kim olduğumuzu sadece bizim tanımlamamız, sosyal bir alan olan uluslararası sistem içindeki etkileşimleri gözardı etmemiz anlamına gelir. Aktörlerin iç dinamikleri çerçevesinde kendilerine atfettikleri kimlikler kadar, uluslararası toplumun ya da "öteki"nin devletlere atfettiği rol tanımları da önemlidir. Bir diğer ifadeyle devletlerin kendilerine atfettikleri kimliklerin, uluslararası sistemin diğer aktörleri tarafından onaylanması da kimlik oluşumu ve şekillenmesi sürecinde önemli bir faktördür. Bu duruma örnek olarak kimi yazarlar Türkiye'nin NATO üyeliğinin, güvenlik çıkarları ile bağlantılı olmasına ek olarak, "Batılı" kimliğinin tescil edilmesi amacıyla girilen bir olgu da olduğunu savunur.²⁵

Bu noktada İnşacı yaklaşımın kendi içinde ayrıştığını ve bu ayrışmaların kimi noktalarda eleştirilere maruz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. İnşacı yaklaşımın önemli isimlerinden Ted Hopf; devletlerin uluslararası normlarla olan ilişkisine odaklanan yaklaşımı "Normatif İnşacılık"; sistem düzeyinde ve devletlerarası kimlik yapılarına odaklanan yaklaşımı "Sistemik İnşacılık" ve devlet kimliğinin, dışsal olduğu kadar içsel sosyo-bilişsel temellerine de odaklanan yaklaşımı da "Sosyal İnşacılık" olarak adlandırmaktadır.²⁶ Sosyal İnşacılık'ın temsilcilerinden olan ve devlet kimliklerinin içsel ve dışsal faktörlerin ikisinin de

²³ Demirtaş, "İnşacılık...", 114.

²⁴ Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişkisine...", 202.

²⁵ Bahar Rumelili, "Kimlik", **Uluslararası İlişkilere Giriş**, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014):262.

²⁶ Hopf, **Soial Construction of International...**, 278.

ürünü olduğunu savunan Ted Hopf'a göre dış politika karar alıcıları, üyesi oldukları devleti şekillendiren sosyal bilişsel yapının bir parçasıdır ve diğer devletlerin nasıl algılandığı, bu yapıdan bağımsız değildir. Bu açıdan “öz”ün nasıl algılandığı içsel düzlemde de inşa edilmektedir. Kimlik formülasyonunun yerel ve sistemik düzeyde sürekli bir inşa süreci olduğunun altını çizen Yücel Bozdağlıoğlu, yerel politik gelişmeler neticesinde devletin kurumsal kimliğinde yaşanan herhangi bir dönüşümün, sistemik düzeydeki kimlik formülasyonunu da en nihayetinde etkileyeceğini belirtir. Bu duruma örnek olarak İran'ı gösteren Bozdağlıoğlu, 1979 devrimi ile birlikte İran devletinin karakterinin değiştiğini ve bu değişimin, dış politikadaki dönüşümü de beraberinde getirdiğini; devrim öncesinde Batı'nın bölgedeki önemli müttefiklerinden olan İran'da, devrim sonrasında İslami hükümetin Batı'yı ve Batılı değerleri, İslam ve İran açısından en önemli düşmanlar olarak ilan ettiğine dikkat çeker.²⁷

İnşacı yaklaşımın en önemli isimlerinden birisi olan Alexander Wendt ise, devlet kimliğinin büyük oranda uluslararası sistem içindeki aktörlerin etkileşimleri neticesinde şekillendiğine vurgu yaparak, içsel unsurların devlet kimliği üzerindeki etkisini ihmal etmektedir. Sistemik etkileşimi başlangıç noktası olarak alan Wendt, “öz” ve “öteki”nin etkileşim öncesindeki içsel durumuna yönelik bir analiz yapmaz ve “öz” ve “öteki”nin tesadüfen bir araya geldiğini savunur. Ancak aktörlerin, içsel dinamikleri neticesinde etkileşim öncesi bir “öz” tanımı ve “öteki” algısı oluşturup oluşturmadığı sorusu, Wendt'e yönlendirilen eleştirilerin temellerinden birisidir.²⁸ Onuf gibi Wendt de yapıların, öznelarası anlamalar yoluyla sosyal olarak inşa edildiğini iddia etse de, bu anlamları oluşturan aktörler bağlamında farklılaşır. Wendt'e göre anlamları oluşturan aktörler devletler iken Onuf anlamlandırmanın kaynağı olarak topluma işaret etmektedir.²⁹

²⁷ Yücel Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity; A Constructivist Approach**, (New York: Routledge, 2003), 24.

²⁸ Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy...**, 24; Alexander Wendt'e yönelik diğer eleştiriler için bkz. Stefano Guzzini, Anna Leander, **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics**, (New York: Routledge, 2006).

²⁹ Ereker, “Dış Politikayı Analiz...”, 60-62.; Wendt ve Onuf arasındaki farklılıklar için bkz. Maja Zehfuss, **Constructivism in International Relations**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).; Maja Zehfuss, “Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf and Kratochwill”, **Constructing International Relations The Next Generation**, ed. Karin M. Fierke, Erik Jørgensen, (New York: M.E. Sharpe, 2001).

Bu bağlamda durağan olamayacak kadar fazla etkileşime ve çok aktörlü tanımlamalara maruz kalan devlet kimliği, aslında hem iç hem de dış yapılar tarafından inşa edilmektedir. Sonuç olarak İnşacılık'ın en önemli iddialarından birisi olan “yapı” ve “eden”in karşılıklı inşası söylemi, burada da kendini göstermekte, devletler kendilerine ve “öteki”lere attıkları kimlik çerçevesinde girdikleri etkileşimlerle uluslararası toplumu-yani yapıyı-etkilemekte ve aynı şekilde uluslararası toplumun kendine attığı rol tanımından da etkilenmektedir.³⁰

2.2.3. Öznelerarası Etkileşim ve Karşılıklı İnşa

Devletlerin güvenlik ve kimliklerinin durağan ve verili olmayan ve karşılıklı etkileşimle dönüşüme uğrayan olgular olduğunu kabul etmek, “anarşi” ve “kendine yardım” (*self-help*) gibi uluslararası sisteme atfedilen bir başka verili kavramı da mutlak bir gerçeklikten çıkarmak anlamına gelmektedir. “Ben” ve “öteki” kavramsallaştırmasının değiştiği noktada, çıkarların da değişmesiyle birlikte aktörlerin etkileşimle yarattığı güvenlik kültürünün de değişmesi mümkündür. Özellikle Wendt'in “*Anarchy is What States Make Of It*” (1992) adlı makalesinde Neorealizm'in kurucu ismi Kenneth Waltz'a yönelik eleştirilerinde de belirtildiği üzere, anarşiyi anarşi yapan aslında aktörlerin yani devletlerin ona kazandırdıkları anlamdır. Kimliklerin ve çıkarların öznelerarası bir etkileşimle şekillenmesi gibi uluslararası sistemin doğası da bu etkileşimin bir ürünüdür. Eğer sistemdeki aktörlerin çoğu birbirini “düşman” kimliği dâhilinde tanımlarsa, o zaman Hobbes'un da tasvir ettiği, her aktörün birbiri için tehdit teşkil ettiği bir sistem kültürü etkili olur. Aktörler, bu düşmanlığı sistemin bir parçası olarak tanımladıkları noktada, kendilerini de bu sistemin doğasına göre hareket etmek ve güvenliklerini maksimize etmek zorunda hissederler.³¹ Sosyal bir alan olduğu iddia edilen uluslararası sistemin şekillenmesinde etkili olan normların, “iyi” olarak tanımlanan normlar olduğu şeklinde bir romantizmden kaçınan İnşacılar için asıl mesele, insan doğasının veya uluslararası toplumun doğasına yönelik iyi-kötü tartışmalarından ziyade, bu alanın karşılıklı olarak nasıl inşa edildiğidir. Bu bağlamda devletlerin üstünde bir otorite bulunmadığını kabul etmesi bakımından uluslararası sistemin anarşik yapısını

³⁰ Wendt'in “yapı” ve “eden” ile ilgili iddiaları için bkz. Alexander Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, **International Organization**, vol.41, no.3 (1987): 335-370.

³¹ Yücel Bozdağlıoğlu, “Constructivism and Identity Formation; An Interactive Approach”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, vol.3, no.11 (2007):134.

reddetmeyen Wendt'in ayrıştığı nokta, bunun sistemin verili ve zorunlu bir faktörü olmadığı, farklı etkileşimler ve kimlik tanımları çerçevesinde başka güvenlik kültürlerinin de meydana gelebileceğini iddia etmesidir. Devletlerin etkileşim dâhilinde birbirine gönderdikleri sinyaller ve bunların nasıl algılandığı neticesinde, güvenlik ikilemi dışında bir olgunun da oluşması mümkündür.³² Bu bakımdan, her aktörün birbirini düşman olarak algıladığı “Hobbes”cu bir anarşinin varlığından söz edilebileceği gibi, devletlerin ortak çıkarları bağlamında daha dostane ilişkiler içinde oldukları “Kant”cı bir anarşiden de söz edilebilir.³³ Bu noktada Wendt'in, Yapısalçı Realizm'e (*structural realism*) yönelik bu kritiğinin, uluslararası ilişkiler teorileri açısından önemli katkılar sağlamış olsa da, kimi eleştirilere de maruz kaldığı hatırlatılmalıdır. Bu eleştirilerin en başında, Wendt'in devletlerin, birbirlerinin şimdiki ve gelecekteki niyetlerine yönelik yaşadıkları belirsizliğe değinmemiş olması gelmektedir.³⁴ Yapısalçı yaklaşım, anarşik uluslararası sistem yapısı altında devletlerin birbirlerinin niyetleri hakkında yaşadıkları bu belirsizliğin, devletlerin güvenlik ve güç arayışını açıklamak için yeterli bir faktör olduğunu savunurken; Wendt, uluslararası sistem içindeki aktörlerin farklı sistem kültürleri tanımlayabileceğini vurgularken, bu belirsizlik algısına değinmemektedir.

2.2.4. Kimlik ve Dış Politika

Devletlerin dış politika eylemlerinin kaynağı olarak çıkarları vurgulayan ve bu anlamda Realist gelenek ile benzeşen İnşacı yaklaşımın farklılaştığı nokta, bu çıkarların verili olmadığını ve bir kimlikten kaynaklandığını iddia etmesidir. Devletlerin kimlikleri, dış politika eylemleri açısından belirli sonuçlar yaratmaktadır. Ayrıca belli bir kimliğe sahip olmak, aktörlerin kimliği ile bağlantılı olan ve hangi politika eylemlerinin daha uygun olduğunu belirleyen normları takip edeceği anlamına gelmektedir. Örneğin “AB üyesi devlet” veya “saldırgan/pasif devlet”

³² Kemal İnat, Ali Balcı, “Dış Politika: ‘Geleneksel’den ‘Post-Modern’e Teorik Perspektifler”, **Uluslararası Politikayı Anlamak, ‘Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye**, ed. Zeynep Dağı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007): 212-287.

³³ Wendt'in uluslararası politikaya ilişkin iddiaları için bkz. Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, (New York: Cambridge University Press, 1999).

³⁴ Dale Copeland, “The Constructivist Challenge to Structural Realism”, **Constructivism and International Relations Alexander Wendt and His Critics**, ed. Stefano Guzzini, Anna Leander, (New York: Routledge, 2006):1-20.